

Рецензия

от доц. Ценка Георгиева Такова

за дисертационния труд на
Моня Камуля Рибаров

в професионално направление 2.1. Филология, докторска програма Български език
(Кирилometодиевистика)

на тема „Лексиката в ръкопис № ¾ от библиотеката на Рилския манастир като
източник за историята на текста на поведста „Варлаам и Йоасаф“

Моня Камуля Рибаров е завършила русистика в гр. Пиза. От 2016 г. е зачислена като докторантка на самостоятелна подготовка в КМНЦ с научен консултант доц. д-р Татяна Мострова. Отчислена е с право на защита през 2019 г.

Дисертацията на М. Камуля на тема „Лексиката в ръкопис № ¾ от библиотеката на Рилския манастир като източник за историята на текста на поведста „Варлаам и Йоасаф““ е с обем 291 стр., както и Приложения и съдържа *увод, три глави, заключение, библиография и 11 Приложения*. Структурата на дисертацията отговаря на научните изисквания.

В *Увода* (стр. 4-16) са обосновани *изборът* на темата и нейната *актуалност*. разгледана е поведста „Варлаам и Йоасаф“, историята на проучванията на източната и западната традиция на поведста, изучаването на славянската традиция, ръкописа № 3/14 от библиотеката на Националния музей „Рилски манастир“, определени са *обектът, предметът, целите, задачите и методологията* на изследването.

М. Камуля е избрала да изследва един среднобългарски ръкопис от последната четвърт на XIV век. Лексикалното проучване на среднобългарските ръкописи е сред актуалните задачи на славянската историческа лексикология и словообразуване. Докторантката не разглежда текстологични въпроси. Монографията е структурирана според суфиксите на съществителните имена.

Изборът на ръкописа се определя от факта, че среднобългарският препис на поведста от XIV в. с пълното съдържание на поведста не е изследван. Авторката посочва, че „проучването на един ръкопис в езиково отношение, макар и само на лексикално равнище, е важен етап от изследването на историята на текста и определено ще обогати представата ни за лексикалния му състав и словообразователните модели в сравнение с други изследвани паметници от XIV в. То може да хвърли повече светлина върху характера на превода и мястото на този препис в славянската ръкописна традиция“ (стр. 13).

За първи път ръкописът на „Поведста за Варлаам и Йоасаф“ е описан през 1902 г. от Е. Спространов. Според Сводния каталог на български ръкописи от XI до XVIII век, запазени в България (1982 г., стр. 50), правописът му е „търновски, двуеров, двуусов“. Гръцкият текст е публикуван най-напред от Ж. Фр. Боасонад (1832 г.).

Направен е критичен преглед на мненията за произхода на текста на ръкописа. Св. Николова предполага, че преводът е бил старобългарски и изключва руския произход на първия славянски превод, както и твърдението, че сръбската традиция е в основата на българската. Според А. И. Рогов повестта "Варлаам и Йоасаф" е един от византийските паметници, преведени през XI-XII в. в България, които попадат в Русия. Според И. Лебедева първият и най-стар превод на повестта, датиран от началото на XII в., е създаден в Киевска Рус. Смята се, че преписът в ръкописе Рил 3/14 има ключово значение за възстановяването на литературната и текстовата история на повестта в славянската ръкописна традиция" (стр. 12).

Обект на изследване са експертираните над 1500 съществителни имена от ръкопис Рил 3/14, който съдържа 268 листа или 536 страници. Те са анализирани „по словообразователни модели и характерните лексикални групи“ (стр. 13). Според авторката „проучването на състава и функционирането на словообразователните модели ще допринесе за определянето на връзката на този преводен текст с други преводни текстове от XIV в., а оттам и до някои насоки за времето на създаване на преводния текст“ (стр. 13). Включването на произведения с повествователен характер като "Варлаам и Йоасаф" ще разшири представата за функционирането и степента на продуктивност на суфиксалните производни и лексикалната характеристика на този жанр, както и някои стилистични особености (стр. 14).

Целта на работата е да се представят словообразователните модели при съществителните имена чрез класификацията на материала по суфикси, като се представя и лексикално значение на по-характерните названия (стр. 14). „На анализ се подлагат прозрачните в структурно отношение производни думи и по изключение малка част от образуванията, застъпени още в праславянски и старобългарски, които имат висока честота на употреба и в преписите от XIV в.“ (стр. 14).

Задачите на изследването (стр. 14-15) са да бъде изготвен Словоуказател на съществителните имена с данни за тяхното разпространение в избраните лексикографски източници по разчетения и подготвен за печат от авторката среднобългарски препис Рил 3/14 от НМРМ; да бъде направен словообразователен анализ на мотивираните производни съществителни имена въз основа на тяхната класификация по суфикси; при анализа на словообразователните и лексикални единици да бъдат отразени паралелните словообразователни модели, застъпени в старобългарския канон, произведения на Климент Охридски, оригинални и преводни съчинения на книжовници от Преславското книжовно средище, както и в по-късни паметници (по речниците на Миклошич и Срезневски), които включват и произведения от XIV и XV в., дело на търновските книжовници; да бъдат представени специфични групи от лексикалния състав на повестта, лексеми, характерни за среднобългарския превод, които отсъстват в старобългарските паметници, думи от прабългарски произход, гърдизми, характерни антропоними, етноними и топоними (стр. 14-15).

Като *методология* на изследването се посочват прилагането на принципите на „синхронния анализ, съчетан със сравнения в диахронен план“ (стр. 15). Взети са под внимание и трудовете на Р.М. Цейтлин (1977, 1986), посветени на изследването на лексико-семантичните групи в класическите старобългарски паметници.

Двете глави на дисертацията са еднотипно структурирани. За всяка дума в нормализирана старобългарска форма е посочен броят на словоупотребите, както и съкращенията на речниците и индексите, в които се среща. Приведени са и съответните контексти. В някои случаи са посочени и значенията на думите. Анализирани

съществителни имена образуват две групи: *Имена за лица и други названия* и *Имена с конкретно и абстрактно значение*.

Глава I. Съществителни имена за лица и други названия
А. Имена за лица от мъжки род. 1. *Съществителни имена със суфикс -ъникъ, -еникъ* (16 стр.). Според дисертантката при *имената за мъжки род* с най-висока продуктивност се отличава суфикс -ъникъ (73 имена, 69 за лица и 4 – други), като 31 производни (или 42%), не се срещат в старобългарския канон, но присъстват в преславски преводи и други по-късни произведения на средновековната славянска книжнина. Наставката наставката -ъникъ (-еникъ) се характеризира с малък брой композита – 10 (13%).

Материалът включва 5 семантични подгрупи (съгласно класификацията на Р. М. Цейтлин). В таблица (стр. 21-24) са посочени засвидетелствани и липсващи в старобългарския канон лексеми.

2. *Съществителни имена със суфикс -ъць* (стр. 27). Суфикс -ъць е на второ място по продуктивност при *имената за лица* с 50 образувания, 22 от които са композита. Тук анализът започва с композитата за разлика от анализа при съществителните със суфикс -ъникъ (-еникъ). 3. *Съществителни имена със суфикс -тъль* (стр. 36-46). Суфикс -тъль е най-продуктивният суфикс за производство на агентивни съществителни имена, представен е с 39 имена, сложните думи са 4. 4. *Съществителни имена със суфикс -ъца /-ница* (стр. 46) (само 6 имена). 5. *Съществителни имена с наставка -арь* (стр. 48) (общо 4 думи). 6. *Съществителни със суфикс -инъ / -анинъ, -ганинъ* (с. 49) - 7 с наставка -инъ и 7 на -анинъ, -ганинъ, -ънинъ. 7. *Съществителни имена с наставка -иць* (стр. 53), (3 имена). 8. *Съществителни имена с непродуктивни суфикси* (стр. 55).

Отбелязани са 13 непродуктивни суфикса с общо 27 образувания, непродуктивни и за старобългарския период, като -ъ (*ъ), -ин, -уин, -а, -ъка, -ърь, -оунъ, -хъ и др. (стр. 64). По-слабо са представени имената за лица от мъжки род с форманти -ъца/-ница (6): -арь (4), -иць (3). По-голям брой са имената на -инъ /-анинъ, -ганинъ (14, а 8 в старобългарския канон).

Б. Имена за лица от женски род
1. Съществителни със суфикс -ница, -ъница (стр. 65). В Рил 3/14 има 28 думи, образувани с помощта на суфикс -ница и неговите разширени варианти -ъница и -нъница. 2. *Съществителни имена със суфикс -ъни* (стр. 70) – 7 думи. Непродуктивна както за старобългарски (общо 9 названия), така и за Рил 3/14 (7 формации) е наставката -ъни. Открива се и едно съществително за лице от женски род с наставката -ъка – *христнианъка*.

Глава II. Съществителни имена с конкретно и абстрактно значение.

А. Имена от среден род. 1. *Съществителни имена със суфикс -нию* (стр. 73). *Съществителни имена с разширен суфикс -иню* (стр. 76). Енокоренни производни и сложни думи (стр. 77-117). Б. *Съществителни имена с разширен суфикс -анию (-ганию), -ънию* (стр. 118).

Най-продуктивната и с най-голям брой производни е наставката -нию и разширените ѝ варианти -иню и -анию (-ганию), -ънию (365 имена)(стр. 155). Композитата са 34 (вж. стр. 265).

2. *Съществителни имена със суфикс -тие* (стр. 156), (14 имена с 2 композита, 6 от които нови названия, отсъстващи в старобългарския канон). 3. *Съществителни имена със суфикс -ие* (стр. 160) – 79, от които 39 енокоренни. Много продуктивен словообразователен модел. 4. *Съществителни със суфикси -ство, -ствие* (стр. 179). Подробно са разгледани и мотивиращите основи. Засвидетелстваните 69 имена са с наставката -ство, а само 14 са на -ствие (стр. 179). С наставката -ство са регистрирани 5 са композита, а на -ствие – една сложна дума (стр. 195). 5. *Съществителни имена със суфикс -ице, -лице, -лице* (стр. 197), (15 имена, повечето с локативна семантика, като 5 се срещат енократно в повестта). 6. *Съществителни имена със суфикс -лю* (стр. 202-204).

Б. Имена от женски род.

Имената от женски род съдържат суфикси, които не са с висока продуктивност: -остъ и фонетичния му вариант -юстъ (29), -ота, -ята (21), -ина, -отина (12), -нь, -снь, -знь (11), -ьва, -ока (9), -тва (8).

1. *Съществителни имена със суфикс -остъ/-юстъ*. Образувани са 29 съществителни със значение на качество или свойство (стр. 205). 2. *Съществителни имена със суфикс -ота, -ята* (съответно 18 и 3) (стр. 213). 3. *Съществителни имена със суфикс -ина (-отина)* (с. 218), 12 имена. 4. *Съществителни със суфикси -нь, -снь, -знь* (стр. 222), общо 11 имена. 5. *Съществителни имена със суфикс -ьва, -ока* (стр. 226), 9 имена. 6. *Съществителни имена със суфикс -тва* (стр. 229), 8 имена. 7. *Конверсиални образувания от женски род* (стр. 234) – 46 съществителни.

В. Имена от мъжки род. 1. *Съществителни имена със суфикс -ъкъ (-тъкъ)* (стр. 244), 4 думи. 2. *Конверсиални образувания от мъжки род* (стр. 246) – 37 слов.

Глава III. Конкуренция на суфиксите при словообразователните синоними (с. 254). Синонимните редове са представени в таблица (стр. 255-257). Употребата на членовете на синонимните двойки показва конкуренцията между словообразователните модели, както и суфиксите, които проявяват най-голяма активност. Дисертантката отбелязва 97 синонимни редове, от които 87 двойки, 9 тройки и един четворен.

В *Заключението* (стр. 262-269) са обобщени основните изводи. Изследването представя пълна картина на словообразователните модели при съществителните имена в повестта „Варлаам и Йоасаф“ по ръкопис № 3/14 от 60-те години на XIV в. от ПМРМ и поставя началото на едно системно проучване на словното богатство в този ръкопис. Анализирани са 1502 съществителни имена с 22 суфикса с различна степен на продуктивност. С най-голям брой производни (365 или 24 % от всички) са имената със суфикс -иние: -иние/-юиние, -анне/-юанне. Думите от Рил 3/14, незасвидетелствани в старобългарския канон, са 382 или 25% от общия брой анализирани съществителни. Сложните думи сред формациите със суфикс -ие са 40 или 50,6% и -ьць – 22 или 44%. Наблюдава се тенденция към увеличаване на сложните думи в новите преводи от XIV в. Откриват се 82 антропонима, етнонима и топонима.

Библиографията (стр. 269-289) включва 242 заглавия, както и Речници и индекси (стр. 289-291) (22 единици) и добре показва научната осведоменост на авторката.

Част от дисертацията са 11 приложения:

1. Репертоар на графемите в рък. № 3/14 НМРМ
2. Наборен текст на поведста "Варлам и Йоасаф" по рък. № 3/14, НМРМ (268 л. = 536 с.)
3. Словоуказател на съществителните имена по ръкопис № 3/14 НМРМ
4. Обратен речник (Index a tergo)
5. Азбучен списък на словообразователните синоними
6. Таблица на изследваните словообразователни единици по наставки
7. Списък на лексемите, които не се срещат в използваните лексикографските справочници (вероятни *haraх legomena*)
8. Списък на лексемите, които не се срещат в старобългарския канон
9. Думи от прабългарски произход
10. Азбучен списък на непреведени гръцки думи в рък. № 3/14 (НМРМ)
11. Азбучен списък на антропоними, етноними и топоними (съществителни имена) в рък. № 3/14 (НМРМ).

Приложенията са изключително полезни за справки върху езиковия материал и са добра основа за по-нататъшни езикови и други проучвания.

Авторефератът е добре структуриран според съдържанието на дисертацията и отразява всички нейни аспекти като цели, задачи, методология, изводи и научни приноси. Дисертацията има 6 публикации, от тях 4 в съавторство.

Представените анализи и направените изводи са *приноси* в няколко посоки:

Изследвана е системата от словообразователни типове при съществителните имена в един неизследван досега текст на поведста „Варлаам и Йоасаф“ в ръкопис 3/14 от БНРМ (268 листа). Сравнението с широк кръг източници показва близост с лексиката на старобългарските паметници, устойчивост на разглежданите словообразователни модели, тяхната продуктивност. Представените словообразователни синоними обогатяват представите ни и за лексикалното богатство на паративния жанр и за българския книжовен език от XIV в. Особено ценен е Азбучният списък на лексемите, които не се срещат в старобългарския канон. Като тенденция в развитието на словообразователната система на съществителното име в българския книжовен език от XIV в. се наблюдава доминирането на дериватите с форманта -ние, преобладаването на мотивиращи глаголни основи с представки, увеличаване на броя на композитата. Неоченима част от дисертационния труд са 11 приложения, съдържащи уникален езиков материал. Висока оценка заслужават обобщенията в многобройните таблици, последователното използване на статистическите методи.

Приложенията към дисертацията ще подпомогнат палеославистите в бъдещите им проучвания. Въпросът за времето и мястото на превода на поведста остава открит и може да бъде предмет на бъдещи изследвания.

Въпреки многото достойнства, в дисертацията има отделни *неточности* и *непоследователности*.

Първата ми бележка се отнася за *литература на теоретичната част*. Специално място в изследването би трябвало да се отдели на теоретичните основи, върху които е изграден предлаганият труд, и на използваните термини в лексикологията и словообразоването, например словообразователна категория, словообразователно значение, композита, сложносуфиксален способ, транспозиция, редки думи и т. н.

Основен метод на изследване е синхронният анализ, съчетан със сравнения в диахронен план. Като *методология* на изследването може да се посочи прилагането на принципите на *описателния, съпоставителния методи, на словообразователния анализ, статистическите методи, индуктивния подход и др.*

В Приложение 9 са отделени 10 *прабългаризми*. Тук трябва изрично да се подчертае, че напр. *вагъриница* и *воларинъ* не са прабългаризми, защото съдържат славянски словообразователен елемент *-ица, -инъ*: думата *кънингы* има общославянско разпространение още в праславянския период, а в думата *кръмьчѣ* единствено суфиксът *-чѣ* е прабългарски.

Трябва да се следи за употребата на термина *хапакс*. Хапаксите са думи, известни с една единствена регистрация в целия корпус от налични текстове, а в конкретен текст думите имат само единични употреби. Напр. на стр. 27 четем: „15 лексеми са хапакси за Рил 3/14, т. е. имат само по една словоупотреба“.

Съществителни имена на -иниъ, -ганиъ. Добре е названията на племена и народности да се дават в мн.ч (вж. и *моури* в мн.ч. в двутомния старобългарски речник, том I, с. 972) (това е отбелязано и този старобългарски речник (стр. 39), но не е спазено последователно).

Глава I. *Съществителни имена за лица и други названия* (стр. 16). Не е добре прецизирана формулировката в заглавието „и други названия“. В бел. 6 се разбира кои са те: „Поради полисемантичния характер на някои суфикси тук са включени и названия на предмети, природни явления и др. от обиходната лексика“ (стр. 16). В бел. 7 се посочва: „Дериватите са представени в *реконструирана* основна форма според приетите правила в СС и отчасти в SJS.“ (стр. 16). По-коректно е – „в нормализирана“.

Дисертантката изтъква, че се в отделни случаи представя лексикалното значение на по-характерните названия. Има редица случаи обаче, при които е необходимо да се посочи лексикалното значение на думата, тъй като то не е ясно.

В Таблицата на съществителните имена със суфикс *-ъникъ* (стр. 21-24) при имената в първата колонка (42 на брой) би било добре да се изброи в кои старобългарски паметници се среща дадена лексема, като накрая се даде и списък със съкращенията от двутомния старобългарски речник, тъй като там има специфични съкращения в сравнение със съкращенията в съществуващите лексикографски източници.

В *структурата на работата* при имената на *-ъникъ* първо се дават енокоренните думи, после композитата. При съществителните със суфикс *-ъць* най-напред са композитата, подредени по честота. Имената на *-тель* са дадени по азбучен ред според тяхната фреквентност (стр. 37) и т.н. Определението за конверсиални образувания на стр. 246 е по-добре да се даде първо при имената от женски род (на стр. 234).

Въпросът за времето и мястото на превода на поевста остава открит и може да бъде задача за бъдещи изследвания.

В заключение трябва да се подчертае, че Моня Камуля Рибаров е извършила огромна по обем работа и нейният труд „Лексиката в ръкопис № 3/4 от библиотеката на Рилския манастир като източник за историята на текста на повестта „Варлаам и Йоасаф“ има стойностен характер. Смятам, че представената дисертация напълно покрива критериите за формата и съдържанието на дисертация за придобиването на научната и образователна степен „доктор“. Затова убедено препоръчвам на почитаемото научно жури да гласува за присъждането на образователната и научна степен „доктор“ на М. Камуля.

12.9.2024 г.

Подпис:.....
Доц. д-р Денка Такова